

ZÁRÓJELENTÉS

A gamhudi koporsók és múmiadíszek a budapesti Szépművészeti Múzeumban
(OTKA/NKFI Hivatal 108570 sz. pályázat / 2013–2017)

A kutatás jelentősége, célkitűzések

A projekt célja az első Egyiptomban folytatott magyar ásatás során feltárt leletanyag Magyarországra került legfontosabb darabjait bemutató és elemző szakkatalógus előkészítése volt. A közép-egyiptomi Gamhud melletti Ptolemaiosz-kori temetőből származó huszonöt teljes koporsó, két koporsótető és több tucat múmiadísz az ásatás során előkerült teljes koporsóanyag több mint egyharmadát képviseli. A gamhudi leletek sok más korabeli ismeretlen eredetű lelettel ellentétben biztos provenienciával rendelkeznek, továbbá azokat a hagyományos egyiptomi stílusban díszített halotti felszereléseket képviselik, amelyek vizsgálata az egykorú graeco-egyiptomi stílusban készült tárgyak tanulmányozása mellett hagyományosan háttérbe szorul a nemzetközi egyiptológiai gyakorlatban. Így a gamhudi anyag különleges helyet foglal el a korszak anyagi kultúrájának megismerésében, és a legnagyobb gamhudi gyűjtemény, a budapesti szakkatalógusban való közzététele már önmagában is régi adóssága volt a magyar egyiptológiának.

A projekt – a tárgyak pusztja közlésén, fényképekkel és rajzokkal való tudományos igényű illusztrálásán túl – célul tűzte ki a koporsók teljes, interdiszciplináris (egyiptológiai és műszeres vizsgálatok bevonásával történő) stilisztikai elemzését, valamint a teljes ma ismert gamhudi anyagnak a korabeli halotti művészetben való elhelyezését. Ez a munka több szempontból is jelentős eredményeket ígért a Ptolemaiosz kori-halotti művészet kutatásában. Kézenfekvőnek bizonyult a gamhudi anyagon belül különböző készítési technikák, anyaghasználati szokások, ikonográfiai változatok, szöveghagyományok azonosítása és elkülönítése, hogy megtudjuk, a koporsókat és múmiadíszeket egy vagy több műhely (közös hagyományt/iskolát követő mesterek csoportjai) készítették. A másik fontos kutatási irány a gamhudi temető tágabb régiójában található korabeli temetőkből származó halotti tárgyakkal való összehasonlítás volt, ezzel a feltételezett gamhudi csoportok által használt ikonográfiai, paleográfiai minták, illetve szöveghagyományok eredetét, a régióban működő mesterek egymással kiépített kapcsolatainak bizonyos mintáit reméltük felderíteni.

A projektnek ugyancsak része volt azoknak, az Egyiptomi gyűjtemény raktárában összehajtogatva, borítékokban őrzött gamhudi kartonázdsízeknek a konzerválása, amelyek állapota lehetetlenné tette volna mind vizsgálatukat, mind közlésüket. A többi, még az 1930-as években konzervált, Budapesten őrzött gamhudi kartonázdsízzel ellentétben ezekhez a tárgyakhoz a koporsókból való kiemelésüket követően nem nyúltak. Ezért azt reméltük, hogy papiruszok nyerhetők majd ki belőlük, ahogyan az 1930-as években konzervált gamhudi kartonázdsízekből is papiruszok kerültek elő. A papiruszok vizsgálatától azt vártuk, hogy a rajtuk olvasható szövegek részben hozzájárulnak a halotti anyagnak a datálásához, részben fontos információkkal szolgálnak a Ptolemaiosz-kori társadalom és gazdaság megismeréséhez. A korábban előkerült papiruszok egy részének, a démotikus nyelven írt daraboknak a feldolgozása már korábban elkezdődött, de a görög nyelvű papiruszok vizsgálatára a projekt kezdetéig senki nem vállalkozott. Ezért a projekt egy másik célkitűzése a görög nyelvű papiruszoknak a kutatásba való bevonása volt.

A kutatás menete

A kutatásban az eredeti terveknek megfelelően két kutató vett részt. Kóthay Katalin az egyiptológiai, Németh György a papirologiai kutatásokat végezte. Ezen kívül több munka elvégzésével restaurátorokat bízunk meg (festék- és kötőanyagok műszeres vizsgálatai: Galambos Éva, kartonázdíszek konzerválása: Mátyás Eszter, rajzok elkészítése: Martinovich Zoltán). Velük a konkrét munkák elvégzését követően is együttműködtünk az eredmények feldolgozásában.

Bár a kutatás menete néhány ponton módosult az eredeti tervhez képest, ez a kitűzött tudományos célok megvalósítását nem befolyásolta. A munkatervtől az alábbi pontokon térünk el:

- A kutatást eredetileg három évre terveztük (2013–2016), de a projekt személyes természetű problémák miatt egy év halasztással, 2017-ben zárult.
- Eredeti terveink szerint a konzerválandó kartonázdíszekből el akartuk távolítani az alapanyagukat alkotó papiruszokat, hiszen a korábbi szakirodalom alapján azt lehetett feltételezni, hogy a gamhudi kartonázsok szinte kivétel nélkül papiruszból készültek. A munka során azonban kiderült, hogy a kartonázsok közül több is vászonból és nem papiruszból készült (s ez valószínűleg így lehetett a korábban konzervált papiruszok esetében is). A papiruszkartonázsokhoz felhasznált papirusztöredékek igen rossz állapotúnak bizonyultak, rajtuk csak nagyon rövid, rendkívül hiányos és nehezen olvasható szövegrészek találhatók. Ezeknek a töredékeknek a viszonylag jobb állapotban lévő kartonázsokból való eltávolítása egyébként is problémás lett volna, több esetben a kartonázsok elpusztítását eredményezte volna. Mivel a kutatás során egyre egyértelműbbé vált, hogy a kartonázsok ikonográfiájának kiemelt (több esetben a koporsókénál is nagyobb) szerepe van a gamhudi anyagnak más temetőkből származó leletekkel való összehasonlításában, úgy döntöttünk, hogy a papiruszok kinyerése helyett a kartonázsokat konzerváljuk.
- Rajtunk kívül álló okok miatt nem tudtuk megvalósítani a tervezett kolozsvári utazást, amely során az ottani Erdélyi Történelmi Múzeumban őrzött gamhudi koporsót és múmiadíszeket tanulmányoztuk volna. A múzeumot ugyanis éppen a kutatás éve alatt újítták fel, és a koporsót egy megközelíthetetlen raktári részben őrizték. Azonban 2017 szeptemberében, a kutatási projekt végén sikerült felvenni a kapcsolatot a múzeum újonnan kinevezett igazgatójával, aki felkért, hogy tartsunk előadást a gamhudi leletekről, és kérésünkre lehetővé tette, hogy megvizsgáljuk a koporsót, és festékmintákat vegyünk budapesti elemzéshez. Erre azonban a projekt lejárta után, így annak keretein kívül, 2017 novemberében kerül majd sor. A vizsgálat eredményét azonban még bele tudjuk illeszteni a szakkatalógus kéziratába.
- A munkaadói járulék rovaton adózási okokból nagyobb maradványösszeg keletkezett. Ennek felhasználására átcsoportosítást kértünk: kisebb részben további utazásokra és könyvvásárlásra használtuk, nagyobb részét a Szépművészeti Múzeumban 2014-ben a témában megrendezett konferencia előadásaiból szerkesztett kötet nyomdai költségeinek részbeni fedezésére használtuk fel („Burial and Mortuary Practices in Late Period and Graeco-Roman Egypt”). A kötet 2017 októberében megjelent.

Eredmények

A kutatás egyik fontos eleme volt, hogy az ásatás és a leletek értelmezésének valamennyi aspektusát megvizsgálva, az anyagról – a publikáción túl – a lehető legteljesebb elemzést készítsük. Ez a munka több olyan új eredményt hozott, amelyek jelentősen hozzájárulnak a Ptolemaiosz-kori halotti ikonográfia és halotti felszerelések készítésének megismeréséhez. Az eredmények a halotti tárgyakat készítő mesterek/műhelyek által használt ikonográfiai

hagyományokra/variánsokra, készítési technikákra, a műhelyek/mesterek egymással való kapcsolatára, valamint a gamhudi leleteknek a korabeli szélesebb ikonográfiai hagyományban elfoglalt helyére vonatkoznak. A görög papiruszok elemzése fontos szempontokat tárt fel a korabeli gazdasági életre vonatkozóan.

A gamhudi leletanyag rekonstrukciója

A kutatás kiinduló pontja és a további vizsgálatok elvégzésének alapfeltétele volt az eredeti régészeti kontextus megismerése. Az ásatás történetének feldolgozása a már ismert adatok koherens újraértelmezését, korabeli párhuzamokkal való összehasonlító vizsgálatát jelentette, új adatok felbukkanására itt nem volt remény. A munka során azonban a temető modern kori történetével kapcsolatban érdekes új adalékokra bukkantunk. Eddig a kutatás úgy hitte, hogy az 1907-es magyar expedíciót közvetlenül követően időnkben nem folyt munka a gamhudi temetőben. Azonban kiderítettük, hogy Back Fülöp expedíciójának távozása után két évvel a lelőhelyen egy angol expedíció dolgozott Aylward Blackman vezetésével. Az egy hétig tartó munka során múmiadíszeket találtak, amelyek az Egyesült Királyság több múzeumban szóródtak szét. A leletek azonosítása azonban reménytelen, mivel az ásatás a régióban több lelőhelyen folyt, és az előkerült leletek számtalan múzeumban történő elosztásakor nem rögzítették, hogy melyik darab melyik lelőhelyről származik. Az ásatás rövid leírásából viszont annyi kiderült, hogy viszonylag nagy számban találtak a lelőhelyen festett vászonlepleket. Ez megerősítette azt, a budapesti anyagra vonatkozó, az archív dokumentumok alapján felállított hipotézisünket, mely szerint – noha a fennmaradt leletanyagban a vászonleplek csak elenyésző hányadát képviselik a múmiadíszeknek (a 25 koporsó és számtalan kartonázs mellett mindössze három gamhudi múmialeplet őriz ma a Szépművészeti Múzeum) – a valóságban a koporsókban fekvő múmiákat sok esetben a kartonázkészlet helyett vászonleplel takarták.

A munkának szintén elengedhetetlen feltétele volt a leletanyagnak a lehetőségekhez képest minél teljesebb rekonstrukciója, azaz a tárgyak (a) budapesti, illetve (b) teljes ismert listájának elkészítése. Ez ugyanis nem volt egyértelmű. Az egyiptomi tárgyak 1934-ben úgy kerültek a Nemzeti Múzeumból, előző őrzési helyükről a Szépművészeti Múzeumba, hogy az átadási listán nem tüntették fel provenienciájukat – így azt is csak a hagyomány őrizte, hogy mely tárgyak származnak Gamhudból. Az 1936–37-ben az egyiptomi koporsók felnyitásakor készült jegyzőkönyvekből sem derül ki az egyes darabok eredete. Ennek következménye volt, hogy a korábbi kutatás sok esetben a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteményében található, ikonográfiaiilag a Ptolemaiosz korra datálható darabokat, elsősorban múmiadíszeket sokszor kritikátlanul gamhudi eredetűnek tételezett. Részben archív anyag elemzése, részben ikonográfiai vizsgálatok alapján a projekt során sikerült tisztázni, hogy a budapesti tárgyak közül melyek tartoznak biztosan a gamhudi anyaghoz, és melyeknek lehet a gamhudi eredetét egyértelműen kizárni (pl. olyan, a leltárkönyv szerint néha megnevezett gyűjtőktől származó kartonázsok, amelyek ikonográfiaiilag sem mutatnak közeli rokonságot a gamhudi darabokkal).

Az eredetet külföldi gyűjteményekben őrzött, ikonográfiai szempontok alapján a szakirodalomban hagyományosan (felületesen megállapított stilisztikai hasonlóságok alapján) gamhudinak feltételezett, provenienciával nem rendelkező daraboknál is vizsgáltuk. Ezek közül néhány esetben megállapítottuk, hogy a gamhudi koporsókkal nem mutatnak olyan szoros ikonográfiai hasonlóságot, hogy az bizonyítaná gamhudi eredetüket, sőt az eltéréseket hangsúlyosabbnak találtuk (pl. olyan szöveghagyományt őriznek és/vagy olyan ikonográfiai elemeket használnak, amelyek az ismert gamhudi anyagban nem mutathatók ki). Így a végső listából kikerült a szakirodalomban eddig gamhudiként számon tartott Werlben és Amszterdamban (APM 15.770) őrzött koporsó. Ugyanakkor valószínűvé vált a gamhudi eredete két eddig ismeretlen eredetűnek tartott tárgynak (múmiát takaró festett lepel: Torinó

Prov. 549; koporsó és lepellet takart múmia: Yale Peabody Museum ANT.PA04745). Ez utóbbiakon olyan mesterek kezét lehet kimutatni, akik bizonyíthatóan gamhudi tárgyakat is díszítettek.

A leletanyag rekonstrukciója kiterjedt a ma Budapesten található koporsók eredeti tartalmának rekonstrukciójára is. Ugyanis a koporsókat és a múmiadíszeket a koporsók 1936–37-es, Szépművészeti Múzeumban történő felbontásuk óta külön őrzik, és a bontás során készült jegyzőkönyvek csak közvetett módon és csak ritka esetekben utalnak arra, hogy mely múmiadíszek mely koporsókból származnak. Az eredeti jegyzőkönyvek, üvegnegatívok, valamint ikonográfiai összehasonlító elemzés segítségével a koporsók több mint fele esetében bizonyosan vagy nagy valószínűséggel sikerült azonosítani az eredeti díszeket. Más díszek esetében pedig sikerült megállapítani, hogy milyen típusú koporsókból származhatnak.

A gamhudi koporsókat és múmiadíszeket készítő mesterek/műhelyek

A kutatás egyik fontos, módszertanilag is újat hozó része volt a koporsókat és múmiadíszeket készítő műhelyek/mestercsoportok feltérképezése, a mesterek szerveződésének megismerése. Nemcsak az ismert tárgyakra vonatkozó információkat gyűjtöttük össze, hanem bevontuk a kutatásba a ma már csak archív felvételekről ismert budapesti tárgyakat (elveszett festett lepleket és kartonázsokat), valamint az egykori egyik ásató, Ahmed Kamal által leírt, eredetileg a kairói Egyiptomi Múzeum raktárába szállított koporsókat, amelyek közül ma már csak néhány darabot lehet azonosítani.

A hagyományos egyiptológiai (ikonográfia, paleográfiai és szövegkritikai) vizsgálatokkal elért eredményeket összevettük a festék- és kötőanyagokon elvégzett műszeres vizsgálatok eredményeivel. Ez az értékelési munka a vizsgálatokat elvégző restaurátor aktív bevonásával zajlott. Ennek eredménye egy Galambos Éva restaurátor és Kóthay Katalin vezető kutató által közösen tartott konferencia előadás (Second Vatican Coffin Conference, Vatikán, 2017. június), valamint az angol nyelvű szakkatalógusban a két kutató által közösen írt terjedelmes fejezet.

Bár a gamhudi tárgyak első pillantásra stilisztikailag viszonylag homogénnek tűnnek, s ezért a korábbi kutatások néha külön gamhudi stílusról beszéltek, a mi vizsgálataink azt igazolták, hogy a tárgyak nem egy, hanem több műhely vagy mestercsoport termékei. Díszítésük még csak nem is egy közös ikonográfiai modellt követ; a csoportok inkább egy közös hagyomány különféle, néha markánsan eltérő változatait képviselik. Ezen belül a koporsók mind stilisztikailag, mind ikonográfiaiként két nagyobb csoportra oszthatók: az egyik csoport esetében a koporsó alapszíne rózsaszín, a másik csoportnál fehér. Az anyagvizsgálatok a két csoport esetében egyéb festékhasználatbeli különbségeket is kimutattak. A rózsaszín koporsók esetében igazolható vagy a megfakult sárga részekből biztonsággal feltételezhető, hogy a sárga arzéntartalmú auripigment volt, míg a fehér koporsók egy kivételes darabtól (51.2015 ltsz.) eltekintve a vasoxid sárgát (okker) használták. A két csoport darabjai között ikonográfiai különbségeket is megfigyeltünk: az egyik csoport legtöbb darabja mind ún. északi, mind ún. déli ikonográfiai elemeket tartalmaz, míg a másik egy kizárólag északi ikonográfiai jegyekből álló mintát követ (ez igazolja, hogy J. Taylor Harmadik Átmeneti Korra kidolgozott modellje a „déli” és „északi” ikonográfiát követő koporsókról a Ptolemaiosz-korban is továbbélt, bár átalakult formában: itt már nem déli és északi stílusról beszélhetünk, hanem két északiról, amelyek közül az egyik magába olvasztott déli elemeket, a másik kizárólag északi elemekből épült). A koporsók egyik vagy másik csoportba sorolása néhány darab esetében nem bizonyult egyértelműnek. Ez a néhány kivétel (átmeneti darab) a gamhudi temető számára dolgozó műhelyek/mestercsoportok között létező szoros kapcsolatokra, mobilitásra (a műhelyek közötti átjárhatóságra) utalhat. Ezen kívül mind a rózsaszín, mind a fehér koporsókon belül alcsoportokat tudunk elkülöníteni (mind a koporsók formáját, mind ikonográfiájukat tekintve). Ez talán azt mutatja, hogy a két

„hagyományhoz” nem egy-egy nagy, hanem több kisebb műhelyt rendelhetünk. Ez a magyarázat valószínűnek tűnik a részletes stilisztikai elemzés alapján is, amely azt mutatja, hogy az ikonográfiai keveredés az alcsoportok és nem a nagy csoportok között történt.

A festékhasználatbeli különbségek nemcsak műhelyek/csoportok közti különbségeket tükröznek. Úgy tűnik, bizonyos színek használata vagy hiánya (eltérően akár egy műhelyen/csoporton belül is) a koporsók minőségét, értékét jelezte. A legszebb kidolgozású és valószínűleg legdrágább koporsók esetében általános volt a zöld szín használata, míg a legszerényebb darabok esetében még nyomokban sem lehetett kimutatni zöld pigmentet. Az átlagtól való eltérés a különlegességre, kiemelkedő értékre utalhatott (pl. az 51.2015-ös ltsz. koporsó esetében, amely a gamhudi koporsók között egyedülként tartalmaz cinóbert, és festékhasználatában egyéb különlegességek is megfigyelhetők).

A múmiadíszeken belül is több csoportot tudunk elkülöníteni, s ezek a csoportok bizonyos koporsó típusokhoz rendelhetők. A festett vászonleplek például tipikusan a rózsaszín koporsók egyik alcsoportjához kapcsolhatók, míg az ún. T-alakú kötényt tartalmazó kartonázkészletek a fehér koporsók egy alcsoportjára jellemzőek. A raktárban talált, a projekt során újonnan konzervált kartonáztöredékek elemzése érdekes eredményeket hozott. Mivel ezek a darabok, a korábban konzervált és nem dokumentált darabokkal ellentétben eredeti állapotukat őrizték meg, fontos információkat tartalmaznak a kartonázsok összetételére vonatkozóan. Kiderült, hogy csak részben igaz az, a koporsók 1936-os felbontását követően a szakirodalomban elterjedt nézet, mely szerint a gamhudi kartonázsok papiruszból készültek. Az „új” kartonázsok egyértelművé teszik, hogy a gamhudi kartonázdíszek alapanyaga nem egységes. Vannak csak vászonból, csak papiruszból, illetve vászon és papirusz együttes felhasználásával készített darabok is. Mivel a ma gamhudiként azonosított kartonázsok túlnyomó többsége, egy-két kivétellel, legalább egy eredeti vászonréteget is tartalmaz, kijelenthető, hogy a tisztán papiruszból készült kartonázs ritka volt a gamhudi temetőben. A múmiadíszek stilisztikai elemzése azt is egyértelművé tette, hogy az azonos alapanyag(ok)ból készült darabok (vászonkartonázs, papiruszkartonázs, vászon- és papiruszkartonázs, festett vászon lepel) az esetek meghatározó többségében hasonló ikonográfiai mintát követnek. A múmiadíszeket a koporsókkal összehasonlítva azt találtuk, hogy vászonkartonázsok vagy vászonleplek tipikusan a rózsaszín koporsókba helyezett múmiákat takarták. Azonban a fehér koporsók esetében semmilyen szabályt vagy szabálytalanságot nem sikerült kimutatni a múmiadíszek anyagának használatában. Ennek oka, hogy a fehér koporsókból előkerült azonosítható múmiadíszek mind az 1930-as években konzervált kartonázsok közé tartoznak, amelyek esetében csak a festett felületet tartalmazó vászonréteg maradt meg, tehát ma csak annyi állapítható meg róluk, hogy vagy kizárólag vászonból vagy vászonból és papiruszból készítették őket. Az viszont egyértelmű, hogy két (51.1990, 51.2008), más szempontokból is különleges kivételtől eltekintve a fehér koporsók kartonázkészletet és nem leplet tartalmaztak.

Párhuzamok a környező temetőkből

A gamhudi anyag egészen a legutóbbi időkgig sajátos ikonográfiai részleteivel tűnt ki a Ptolemaiosz-kori koporsóanyagból. Komoly hasonlóságot még a nagyon közeli el-Hibe temetőjéből származó Ptolemaiosz-kori darabokkal sem sikerült kimutatni. Ennek oka, hogy a korabeli koporsóanyag egy igen jelentős része máig publikálatlan, számos darab mai holléte pedig ismeretlen, csak archív fotókról, leírásokból tudunk egykori feltárásukról. Ezért kutatásokat folytattunk néhány olyan egyiptológiai gyűjtemény raktárában, amelyekről tudtuk vagy feltételeztük, hogy a gamhudi temetőhöz közel található lelőhelyekről (Hawara, Illahun, Szedment) származó anyagot tartalmaznak, valamint felkutattunk ma már elveszett, de archív felvételeken megörökített, biztos provenienciával rendelkező darabokat (el-Hibe, Abuszir el-Melek).

Az el-Hibéből származó publikált leletek – az ottani temető Gamhudhoz való közelsége ellenére – nem mutatnak sajátos ikonográfiai hasonlóságot a gamhudi anyaggal. A heidelbergi Egyiptológiai Intézet és az Egypt Exploration Society archívumában őrzött archív felvételeken látható el-hibei koporsók között azonban többet is találtunk, amelyek részletekbe menő párhuzamokat mutatnak egyes gamhudi darabokkal. Archív fotográfiák alapján egy olyan, eddig is ismert és Lisszabonban őrzött, de ismeretlen eredetűnek tartott múmiáról és múmiadíszről egyértelműen sikerült kimutatni, hogy azok Grenfell és Hunt 1909-es el-Hibe-i ásatása során kerültek elő. Ugyanezen ásatás során több hasonló koporsót és múmiadíszet is találtak. Ez a párhuzam nemcsak a két temető közötti kapcsolat létezésére utal, hanem annak részleteire vonatkozó információt is tartalmaz. Az el-Hibe-i darabokra és a parallel gamhudi múmiadíszekre írt szövegek paleográfiája ugyanis ugyanannak a szövegromlásnak egy-egy fázisát képviseli. Ennek alapján feltételezhető, hogy az el-Hibe-i darabok, amelyek a gamhudiaknál kevésbé romlott szöveget tartalmaznak, valamivel korábban készültek – azaz a gamhudi mesterek mintái talán el-Hibéből származnak. Szintén archív felvételekkel megerősítettük a korábban már feltételezett kapcsolatot Abuszir el-Melek Ptolemaiosz-kori temetőjéből előkerült koporsókkal. Az el-Hibe és Abuszir el-Meleq temetőiből származó párhuzamok jellemzően a rózsaszín koporsókkal és a bennük talált múmiadíszekkel mutattak ikonográfiai hasonlóságot. Az egyiptológiai gyűjteményekben (közülük is kiemelkedik a Manchester Museum anyaga) felkutatott publikálatlan tárgyak között olyan, a Fajjum-oázis néhány egymáshoz közel található temetőjéből (Illahun, Hawara, Szedment) származó koporsót és kartonázst találtunk, amelyek egy különleges gamhudi fehér koporsóval, és több fehér koporsóban talált múmiadísszel mutatnak jelentős hasonlóságokat. Egy esetben még azt is sikerült kimutatni, hogy egy Gamhudból és egy Hawarából származó kartonázs elem feliratait valószínűleg egyazon mesterkész készítette, de a tárgyak mindenképpen egy közös modellre utalnak. Ez utalhat műhelyek/mesterek közötti igen szoros kapcsolatra (például egy mesterre, aki az egyik helyen tanult, majd a másik helyen vállalt munkát), de lehetséges, hogy a hasonló darabok vásárlással kerültek két különböző temetőbe.

A felkutatott párhuzamok igazolták egy, a Fajjúm-oázisra és Közép-Egyiptom északi részére kiterjedő komplex halotti ipar létezését, amely legalább két nagy ikonográfiai hagyomány változataira épült.

A koporsók és múmiadíszek datálása

A gamhudi koporsók datálása a korábbi szakirodalomban tág határok között mozgott: a Ptolemaiosz kor korábbi szakaszától (Kr.e. 4–3. század) a római császárkorig terjedt. Az anyag bizonyos fokú ikonográfiai egységessége alapján azonban mi feltételeztük, hogy a gamhudi temetőből előkerült tárgyak nem készülhettek ilyen hosszú időszak alatt. Mivel a legtöbb tárgy ikonográfiai elemzése a Kr.e. 2. századra, másoké kicsit még későbbi időkre utal, ezért a gamhudi temetőt a jelen kutatások alapján a Ptolemaiosz-kor második felére datáltuk.

A papiruszok

A papiruszok datálása hagyományosan fontos szerepet játszott a gamhudi temető datálásában. Többségük a Kr.e. 2. századból, néhány a Kr.e. 3. századból származik, s ez többé-kevésbé igazolni látszik az általunk javasolt szűkebb időhatárokat. Azonban kutatásaink kimutatták, hogy a múmiadíszek jelentős részének elkészítésénél (vászonkartonázsok és vászonleplek) nem használtak papiruszt, ezért a gamhudi anyag egy igen jelentős részének datálásában a szöveges bizonyítékok nem tekinthetők érvényesnek.

A papiruszokon olvasható görög szövegek – bár több esetben töredékesek – várakozásainknak megfelelően fontos információkat tartalmaznak a korabeli társadalomra és gazdaságra vonatkozóan. A Németh György által tanulmányozott görög papirusztöredékek a

Ptolemaiosz-kori Oxyrhynchos nomosz életébe engednek betekintést. Az egyik töredék elsőként bizonyítja, hogy Oxyrhynchos környékén már a Ptolemaiosz korban létezett nátronkitermelés, amiről eddig csak az arab időkből tudtunk. A görög papiruszok tanulmányozásának eredményeit, az eredeti tervektől eltérően nem külön cikkben, hanem a katalógus részeként publikáljuk.

Az eredmények közzététele

1. Konferencia előadások

- „Recreating archaeological context from museum material: the case of the Ptolemaic funerary material from the middle-Egyptian cemetery of Gamhud”, *Archaeological Sources and Resources in the Contexts of Museums*, CIPEG Annual Meeting, Koppenhága, 2014. augusztus 26–29, Kóthay Katalin
- „The Gamhud funerary material in regional context”, *Burial and Mortuary Practices in Late Period and Graeco-Roman Egypt*, Budapest, 2014. július 17–19, Kóthay Katalin (A bibliográfiai adatokat lásd a Közleményeknél.)
- „Decorating Ptolemaic mummies: a case study of the mummy covers found in the cemetery of Gamhud in Middle Egypt”, *XIth International Congress of Egyptologist*, 2015, augusztus 23–30, Kóthay Katalin (Az előadás írott változata a *Szépművészeti Múzeum Közleményeiben* jelent meg magyar és angol nyelvű változatban, lásd a Közleményeknél.)
- „On the dating problems of the coffins from Gamhud”, *Ancient Egyptian Coffins: past, present and future*, Cambridge, 2016. április 7–9, Kóthay Katalin
- „Visual and technical analysis of the coffins from Gamhud”, *Second Vatican Coffin Conference*, Róma, 2017. június 6–9, Galambos Éva és Kóthay Katalin

2. Egyéb szakmai előadások

- „Acquiring and collecting Egyptian antiquities in turn-of-the-century Hungary”, az *Egypt & Austria* Társaság meghívására a bécsi Kunsthistorisches Museumban tartott előadás, 2015. május 21, Kóthay Katalin
- „The finds from the Ptolemaic cemetery of Gamhud: history and new research”, Universität Wien, Institut für Alte Geschichte und Altertumskunde, Papyrologie und Epigraphik meghívására tartott előadás, 2017. január 20, Kóthay Katalin
- „Die Wirtschaftspapyri von Gamhud”, Universität Wien, Institut für Alte Geschichte und Altertumskunde, Papyrologie und Epigraphik meghívására tartott előadás, 2017. január 20, Németh György

3. Tematikus konferencia szervezése a témában

2014 júliusában a Szépművészeti Múzeumban került sor Kóthay Katalin szervezésében arra a nemzetközi konferenciára, amelynek keretében a késő kori és görög-római kori temetkezési szokások és halotti elképzelések legújabb kutatási eredményeinek megvitatását tűztük ki célul (*Burial and Mortuary Practices in Late Period and Graeco-Roman Egypt*). A konferencia egyik kiemelt témája a gamhudi és Gamhud környéki temetőkből származó leletek, elsősorban koporsók és múmiadíszek vizsgálata volt. Ezek a konkrét előadások jelentős új kutatási eredményeket tartalmaztak, és így nagyban hozzájárultak a gamhudi anyag összehasonlító vizsgálatához is. A konferencia előadásainak szerkesztett változatából összeállított kötet a projekt lezárásának végén, 2017 októberében jelent meg.

4. Publikációk

- A megjelent publikációkat lásd a Közleményeknél.

- Megjelenés előtt álló publikáció: Galambos Éva és Kóthay Katalin: „Visual and technical analysis of the coffins from Gamhud”, in *Proceedings of the Second Vatican Coffin Conference*, Edizioni Musei Vaticani
 - Az eredmények részletes, összefoglaló publikációja:
- Az angol nyelvű szakkatalógus és egy magyar nyelvű ismeretterjesztő kötet kézírata jelenleg szerkesztés alatt van, megjelenésük 2018 végére / 2019 elejére várható.